

HACI BEKTAŞ VELİ

Araştırma Dergisi

BAHAR'2001/ 17

TARİHTE, GÜNÜMÜZDE VE TÜRK KÜLTÜRÜNDE NEVRUZ

Doç. Dr. Belkis Temren
Ankara Üniv. Öğr. Üyesi

Nevruz, kelime anlamıyla "yeni gün" demektir. Kelime, dil açısından İran kökenlidir. Uygulama açısından ise, yeryüzünün bilinen en eski törenlerinden biridir. Bu yüzden hemen her "ilkel kültür"de, günümüzde "nevruz" adıyla simgelenmekte olan anlamda bir bayram veya özel gün uygulaması mevcuttur. Türkler, kendi özgün dilleri olan Türkçe'nin yanısıra, dönem dönem farklı diller ve lehçeler ile de konuşmuşlardır. Osmanlı döneminde de günlük konuşma dili olan Türkçe'nin yanı sıra, pek çok Türk düşünürün kitaplarını Arapça veya Farsça yazdıklarını biliriz. Bu durum bazen yanlışlara yol açmış ve bazı Türk düşünürlerinin kullandıkları dilin Arapça veya Farsça

olması onların bu uluslarca sahiplenilmelerine bile yol açmıştır. Bugün dahi kullandığımız Türkçe içinde Arapça'dan veya Farsça'dan girme pek çok kelimeye rastlamak mümkündür. Hatta batı kültürüyle sıklaşan iletişimimiz sonucu, batılılaşmayı, batı dillerinden devşirilmiş birkaç kelimeyi Türkçeye yamayarak gerçekleştireceğini düşünen kişilerin çoğalması sonucu, günümüz Türkçesi bile büyük ölçüde yozlaştırılmaktadır.

Evet, "nevruz" kelimesi, dışarıdan alınmış bir kelimedir. Ama, vurguladığı anlam hiçbir yerden alınmamıştır. Tarih içinde Türklerin kendilerini bildikleri ilk dönemden bugüne, kutladıkları bir özel günü tanımlamak için bu kelime dilimize yerleşmiştir. Bu özel günün özelliği ise, "ölmek – dirilmek", "batmak – doğmak" "cansız- canlı", "karanlık-aydınlık" ikileminin doğada insanlarca farkedilmesinin ve kutsanmasının vurgulanmasıdır.

Varlığının bilincinde olan ve "homo-sapiens" olarak tanımladığımız atalarımız, hayret, hayranlık ve bazen de korku dolu gözlerle çevresini algılamaya çabalarken, doğanın sistemli bir şekilde dönüşüm içinde olduğunu izlemişlerdi. Gününbirlik yaşam savaşı veren, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bu insanlar için soğuk ve verimsiz kış ayları çok çetin geçmekteydi. Avlanmak son derece zorlaşır, doğanın uykuya yatmasıyla toplayacak besin maddesi de bulmak zorlaşır. Sağ kalmayı ba-

şarabilenler için doğanın canlanmasını izlemek, ilkbaharın gelişini görmek inanılmaz bir mutluluk kaynağıydı. Bu olay, kendilerine "aşkın" olan yüce kudretlerin, onlara kendilerini hissettirişiydi. Dolayısıyla akıllara sığmayan, bu üstün güçlere, bu yüceliklere, aşkınlıklara, şükranlarını sunmaları gerekmektedir. İşte bugün Nevruz adıyla kutladığımız bayram, ilksel zamanlarda atalarımızın çetin kış döneminde yaşam savaşını kazanıp, kurtulabilenlerin kutladığı "kurtuluş bayramı" idi. Yeni bir dönem gelmişti, doğa canlanıyordu, aydınlık artıyordu, bereketli günler tekrar doğuyordu. Yeni bir gün geliyordu. İşte bu nedenle "nevruz" (Yeni Gün) adı bu kutlamayı ve amacını güzel bir şekilde vurguluyordu.

Anlaşılabileceği üzere bu bayramın gerçekte özel bir milliyeti yoktur. Bu bayram tüm insanlığın paylaştığı evrensel bir uygulamadır. Tüm ilksel kültürler, yani büyük büyük atalarımız bu bayramı kutlamışlardır. Anlamı ve temel mesajı aynı olmakla birlikte bu bayram her kültürde o kültürün "kurtuluş", "yeniden doğuş" ve "bereket" simgelerinin çağdaş yorumlarıyla bezenerek şekillendirilmiş ve bazı farklı renkler katılarak kutlamalar yapılmıştır.

Bunlara birkaç örnek verecek olursak, en eskilerinden biri, insanoğlunun ilk dinsel edimlerinden biri olan Totemist uygulamaların hakim olduğu dönemlerde kutlanan en görkemli şenlik, bayram "İntişuyuma" adını taşımaktay-

dı. Bu bayram kısa bir yağmur mevsiminden sonra gelen güzel mevsime geçişte yapılırdı. Yani ilkbaharda. Klanın üyeleri çıplak, yani kutsal olmayan bütün giysilerini çıkarmış oldukları halde, belirlenen bir bölgeye gelir ve burada toplanırlardı. Genellikle toplandıkları bu bölgede efsanevi atalarını simgeleyen taşlar ve kayalar bulunmaktaydı. Burada, bulunan kayaların, taşların etrafına bolluk ve bereket getireceğine inandıkları tozları serperler ve bereket için dilekte bulunurlardı. Tabu adı verilen yasaklama kurallarına uyararak temizlenirler ve tamamen arınmış olduklarına inanarak başka zamanlar için dokunulması dahi yasak olan totem hayvanını kurban ederler ve bu kutsal hayvanı hep beraber yemek için bir araya toplanırlardı. Böylece bu kutsal hayvanda bulunan kutsal özle haşır-neşir olurlar ve bu özü kendi benliklerine sindirirlerdi.

Anadolu topraklarındaki eski bir uygulamadan daha örnek verelim. Frigya topraklarında M.Ö. XII. Yüzyıl döneminde başlıca tapınma Ana-Tanrıça Kibele ve onun oğlu ya da sevgilisi olan Attis'e yönelikti. Efsaneye göre Attis ölür, Tanrıça ağlaya ağlaya onu aramaya çıkar, sonra genç Tanrı dirilir. Bu ölüş ve diriliş Mart sonunda bir çeşit kutsal hafta ile anılır ve yine vurgulama bitkilerin kayboluşları, sonra yeniden ortaya çıkışlarının simgelenmesidir.

Görüldüğü gibi tarih içinde ve çeşitli coğrafyalarda doğanın canlanışı dö-

nemine denk gelen ve hep benzer olguları vurgulayan bayram niteliğindeki kutlamalar olagelmıştır.

Her inanç gurubu veya ulus, kendi kurtuluşlarının simgesi haline gelen efsane veya efsanevî kişiliği bir şekilde bu doğanın kurtuluşu, yaşamın dirilişi simgesiyle özdeşleştirmiş ve kutlamaya yönelmiştir. Türkler için, Türklerin kurtuluşunu simgeleyen "Ergenekon" efsanesi ile özdeşleşmiş ve çok uzun zaman boyunca bugün Nevruz olarak kutladığımız bayram, Ergenekon Bayramı olarak kutlanagelmıştır. Dolayısıyla Türklerin Farsça'dan aldıkları Nevruz kelimesini bu bayramın adı olarak benimsemelerinden çok önceleri Türk geleneklerinde aynı bayram, "Ergenekon Bayramı" olarak bilinmekteydi ve çok canlı etkinliklerle kutlanmaktaydı.

Ergenekon Bayramı, eski Türklerin inanç sistemlerinde önemli yeri olan, atalar kültünün, ocak kültü ve ateş kültü ile etkileşerek oluşturduğu bir simgesel bütünlük ortaya koyar. Bu inanç etkinlikleri Türklerin, Kâm (şaman) kültürü ile yaşadıkları dönemin temel öğelerindedir. Eski Türkler arasında Asya Hunları'nın Lung-Ç'eng adı verilen bölgede her yıl haziran ayında; Gök-türkler'in Atalar Mağarası adı verilen yörede; Tabgaçlar'ın ise yine ilk bahar başlangıcında ülkenin doğusunda bulunan bir tapınakta (bu tapınağa Taş-ev adını verirlerdi) ata ruhlarına kurbanlar sunarak ve kayın ağacı dikerek yaptıkları törenlerde atalar kültünün canlı ör-

neklerini görmek mümkündür. Eski Türk geleneklerinde yoğun yer tutan Atalar Kültü'nü biraz açıklamakta yarar görüyorum. Bu kültün temelinde ölen atanın manevi varlığının yeryüzünde kalmakta olduğu ve geride bıraktıkları kimselerin hayatlarını olumlu ya da olumsuz yönden etkileyebildikleri inancı yatmaktadır. Örneğin ürünün verimli, bereketli olmasında, hayvanların sağlıklı ve verimli olmasında, insan soyunun çoğalmasında önemli rol oynadıklarına inanılmaktadır. Bu alanlarda ataların yardımlarını sağlamak amacıyla da onlara yakarmak, onları mutlu etmek isteği doğrultusunda bazı etkinliklerde bulunulur. Örneğin, ata ruhları için kurbanlar kesilir, yemekler, meyveler sunulur, ölmüş ataları simgeleyen maskeler takarak canlandırmalar yapılır ve onların anısına büyük taşlar dikilir. Bunlar genellikle doğanın canlanışı olarak kabul edilen baharın giriş günlerinde yapılır ve kıştan kurtuluş, ölümden diriliş simgelemeleriyle birleşir. Türklerin bu eski geleneklerinin bugün özellikle Alevi toplulukların pek çoğunda hâla derin izleri vardır. Günümüzde, Nevruz bayramını mezarlıkları ziyaret ederek oralarda düzenlenen özel kutlama etkinliklerinde bulunmaları bunun yaşayan bir örneğidir. Bu gelenek ayrıca, günümüzde çok sık rastlanan "Evliya" ziyaretlerinin de kökenini oluşturmaktadır.

Eski Türklerin yaradılış efsanelerinin odak noktasında "...Yüce Gök Tanrı'nın ilk defa gürlendiği, yağız yer, altmış tür-

lü çiçeklerle ilk defa bezendiği altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen, "Türk'ün Atası" yaratıldın" şeklinde yer alan sesleniş ve Ergenekon efsanesindeki "400 yıl dört tarafı yüksek dağlarla çevrili bir vadide kalan Türk'ün yaşam kavgasında bir bahar günü tekrar ata yurduna dönerek özgürlüğüne kavuşmasının ve varoluşunu haykırmasının" simgelenişi hep aynı ilkeye dayanır. Yeniden doğuş ve kurtuluş simgelerine. Bu simgesel aktarım ileriki yıllara bir ulusun kurtuluş günü olarak yansımış ve 21 Mart günü kurtuluş bayramı olarak eski Türk geleneklerinde kutlanagelmiştir. Hatta Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Ergenekon/Nevruz bayramı bir resmi bayram niteliğinde kutlanılmaktaydı.

Bu bayramın Kıbrıs'ta da yakın zamana dek yoğun bir şekilde kutlandığını görmekteyiz. Bu konuda araştırması bulunan Elmasiye Töre 21 Mart tarihinde hem köylülerin hem de ilkokul öğrencilerinin birlikte ortak bir mekanda toplandıklarını, kırdaki ip çekme, uzun atlama, koşma, güreş gibi müsabakalar da yaptıklarını ve hatta o gün ailelerin evlenecek çağdaki oğullarına kız beğendiklerini, gençlerin görüşüklerini ve yeni evlilikler için ilk adımların atıldığını kaydetmektedir. Hatta tarihte daha eskilere gitmekte ve 1877 yılında yayınlanan bir kitapta Larnaka Kazasına bağlı Xylophoghou, Ormidya, Avgoru ve çevresindeki Rum köylerinin bu günü papazlarının başkanlığında Pile Burnundaki "Kırk Şehitler

Mağarası"ni ziyaret ederek kutladıklarını, ancak Rum Başpiskoposluğunun bu kutlamaları yasak ettiğini nakletmiştir. Bu yöredeki köylerin ise günümüzde Hıristiyanlaştırılan Türkler'in yaşadığı bölgeler olarak bilindiğini belirtir. Töre'nin 1974'teki tespitine göre Mart Dokuzu'nun (eski takvimde 9 mart, bugün kullandığımız takvimde 21 marta denk gelir) Kıbrıs'ta yoğun olarak kutlandığı bölgeler İskele (Larnaka) kazasına bağlı Akhisar, Aleminyo, Alaniçi, Akıncılar, Boğaziçi, Cevzli, Geçitkale, Tatlısu, Üçşehitler ve Vuda köyleri; Lefkoşe'ye, Kaççat, Matyat köyleri ve Boğaziçi köyleridir.

Türk kültüründe en yaygın "kurtarıcı simgesi" de "Hızır" olarak bilinir. Dolayısıyla "kurtuluş"u simgeleyen günümüz Nevruz'u veya eskinin Ergenekon'u "Hızır" kişiselleştirmesiyle kurtarıcıya kavuşmuştur. Böylece bu iki simge aynı süreçte birleşmiştir. Dolayısıyla kimi zaman da bu olgu, Hızır Bayramı (Hızır Nebi) olarak da kutlanmıştır. Hızır, zorda olanın imdadına koşan, onu kurtuluşa erdirenidir. Kışın zorlu ve soğuk günlerinden çıkarak, sıcak ve doğanın canlanacağı günlere kavuşmak isteğiyle halk, baharın ilk günlerinde, Hızır'dan sıcaklık dileğinde bulunur. Böylece, burada, geleneklerimizde Hızır'ın ateşi getirmesi ile, sıcaklığı simgelediğini görürüz. Ancak, baharda doğanın canlanması için ikinci önemli öğe olan suyun da sıcaklığa eşlik etmesi, el ele vermesi gerekmektedir. İlyas ile simgelenen su da, sıcaklığa eklenin-

ce, simgesel bütünleme Hızır-İlyas olarak karşımıza çıkar. "Hızır İlyas, Hızır İlyas ; Bitti çiçek, geldi yaz" deyişinde de bu vurgulamayı görürüz. Böylece kısaltılmış söylenişle Hıdırellez uygulamasına ulaşılır. Aynı öz anlamın çeşitli yorumsal anlam vurgulamalarıyla, Nevruz, Ergenekon, Hızır Nebi, Hıdırellez simgeleştirmeleriyle kutlandıklarını görmektediriz.

Aynı işlevden hareketle, yani "yeni-den doğuşu" "diriliş" simgelemesi özelliğiyle Türklerin islam diniyle tanışmalarından sonra oluşturdukları bir sentez olan Bektaşî geleneklerinde de "insanın yeniden doğuşunun (irfan ve ilim diyarına doğuşunun) – cehaletten kurtuluşunun-) simgelenmesiyle özdeşleşerek, "Kırklar Bayramı" olarak anılmaya başlanmıştır.

Bektaşî geleneklerinde de, Nevruz kutlamaları, güneşin balık burcundan çıkıp koç burcuna girmesiyle başlar. Bu, kışla yazın ara kesitini, Bektaşî deyimiyile "hatt-ı istivasını" oluşturur. Eski deyimiyile koç burcu, "hamel"burcu olarak bilinir, kuzu burcu anlamındadır.

Bir yılda iki kez, gece ve gündüzün uzunlukları birbirlerine eşittir. Bunlardan biri koç burcunun girişinde, diğeri ise terazi burcunun girişindedir. Biri, ilkbaharın başlangıcı, diğeri ise, sonbaharın başlangıcıdır. Nevruzla, yani ilkbaharın gelmesiyle tüm doğa, herşey yeniden dirilir, bir anlamda yeni giysilerine bürünür. Böylece, koç burcuna giriş, "ölüm ile diriliş" in ayrıldığı nokta-

yı; birinden ötekine geçisi de simgeler. Kışı zalim, baharı da adalet dağıtan bir hükümdar olarak simgeleştirir Nevruz. Böylece Bektaşî geleneklerinde Nevruz, "ölümden sonra dirilmeyi" (Basu ba'del mevt'i) simgelemektedir. Sonbahara geçişte gece ile gündüzün eşitlendiği dönem ise, "ölümden evvel dirilmeyi" (Basu kablel mevt'i) simgelemektedir. Bu da, terazi burcuna denk düşer. Yine gece ve gündüz bir olur. O zaman da Bektaşîler keşkül yaparlar. Bu özel güne de, "Kırmızı Perşembe" derler.

İlkbaharla simgelenen bu ana etkenin dışında Nevruz'u Bektaşîlerce önemli kılan başka bazı etkenler de vardır, örneğin:

Hız. Ali'nin doğum günü, eski Mart'ın dokuzu olarak kabul edilir. Bu tarih bugün kullandığımız takvim ile 21 Mart'a denk gelmektedir. Bazı yörelerde bu günün kutlanışında aldığı özel isim "Sultan Nevruz" kutlamasıdır. Örneğin İzmir Bornova'da çoğunluk Tahtacı Türkmenlerinden oluşan Naldöken köylüleri bu tarihte yaylaya çıkarlar. Halk arasında "Mart dokuzundan sonra dağlar mihman alır" deyişi yaygındır. Kutlamalar burada başlar. Bu tip uygulamaları Kırklareli'nden başlayıp, doğu anadolu köylerine dek ülkemizin pek çok yöresinde yaygın olarak görmek mümkündür.

Ayrıca bu gün, Hız. Muhammed'in "nübüvvet"inin (peygamberliğinin) meydana konulduğu gün olarak bilinir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türklerin özgürlüklerine kavuştukları, kurtuluş günü olarak , yani Ergenekon bayramı olarak kutlanan gün de bu güne denk düşmektedir. Bu kutlamaların tümünde burçlar esas alınmıştır. Türklerin İslamiyeti kabullerinden sonra "hicri" takvim kullanmış olmalarına rağmen, söz konusu kutlamaların tümü eski geleneklerin doğrultusunda tarihlenmiştir.

Tüm bu olayların aynı döneme rastlaması da Bektaşiler için bu günün kutlaştırılmasına yol açmıştır. Ana tema doğumun, dirilişin simgelenmesidir. Hem doğanın dirilişi, hem Hz. Ali'nin doğumu. Böylece bir bakıma Mevlüt niteliği taşır. Söz konusu olan, Hz. Ali'nin Mevlütüdür. Kutlamalar sırasındaki törenlerde de "Mevlüt-ü şah-ı velayettir bugün..." şeklinde geçmektedir.

Hz. Ali'nin hem annesinin adı Fatıma'dır, hem de eşinin. Eşi, yani Hz. Muhammed'in kızı Fatıma-üz Zehra, Bektaşilerce "Fatıma Ana " diye anılır. Annesi olan Fatıma hanım ise, "Büyük Fatıma Ana" adıyla bilinir. Büyük Fatıma Ana hamileyken, kâbeyi tavaf etmektedir. Bu sırada sancılanır ve bir Cuma günü Hz. Ali kâbede doğar. Henüz peygamberliği müjdelenmemiş olan Hz. Muhammed Büyük Fatıma Ana'yı ziyaret etmeye gittiğinde ona, bir soğan sümbül götürür, "Nevruz'u getirmişiz" diyerek sümbülü verir. Buna çok sevinen Büyük Fatıma Ana, yavrusunu yani, Hz. Ali'yi Hz. Muham-

med'in kucağına verir. Hz. Muhammed tarafından kâbede doğan bu bebeğe "Ali" adı verilir. Hikaye böylece devam ederken, Ali doğuşun, dirilişin; sümbül de Nevruz'un simgelerinden biri olur. Bugün de Bektaşilerce hazırlanan Nevruz sofralarında mutlaka sümbül bulunur. Hz. Ali'yi anmak şeklinde her can sümbülün kokusundan bir nefes çeker.

Hz. Ali'nin annesi, Fatıma bint Esed, Kâbe'de doğum yaptıktan 3 gün sonra kucağında çocuğu ile evine döndüğü için (eski martın 9.unda doğum yapar, 12.sinde eve döner) eski Bektaşilerde de Nevruz kutlamaları bir gün öncesinden başlayarak beş gün boyunca sürdürülmekteydi.

Nevruz aynı zamanda Bektaşilerin en önemli prensiplerinden biri olan "ölmeden evvel ölmeyi" simgelemektedir. İnsanların ölmeden evvel ölebileceği ve öldükten sonra da dilireceği konusundaki yaklaşımlarını Bektaşiler, Nevruz yoluyla anlatmıştır.

21 Martta geceyle gündüzün bir olmasının simgelediği anlamlardan biri de şöyle açıklanabilir. Gündüz, nübüvete işarettir. Peygamberler halkı gündüz ibadete davet etmiştir. Gece ise, velayete işarettir. Evliyalar da halkı gece ibadete davet etmiştir. O yüzden, Bektaşiler ayini çerağlar (mumlar) uyanmadan başlamaz. Çerağlar uyandırılmadan hiçbir ibadet yapılmaz. Bektaşiler çerağların uyanması (mumların yanması) ile yani akşamın olmasının müjdelenmesi ile birlikte ibadete başlar.

Nevruz'da, nübüvvetle, velayet biribirine eşit olur. Bir elmanın iki yarısı gibi. Hz. Muhammed nübüvveti, Hz. Ali de velayeti temsil ettiğine göre Nevruz, "Muhammed Ali" nin birliğini, yani "tevhid"i vurgulamaktadır. İşte bu nedenle Nevruz için, "Kırklar meclisine girdi, Kırklar Bayramı oldu" denilmektedir. Kırklar Bayramı adı Hacı Bektaş Veli yoluna ve Balım Sultan erkannamesine bağlı olan Bektaşilerce kullanılır.

Kırklar Bayramında Bektaşilerce uygulanan özel erkanda

"Ey gönüllerimizi ve gözlerimizi iyie döndürücü, ey geceleri gündüzlere çevirici.. Ey yılları yıllara ekleyen.. Bizim halimizi en iyi hâle çevir" anlamındaki dilekleri dile getiren cümlelere yer verilir. Nevruzîye olarak yazılmış şiirler okunur.

Nevruz töreni sırasında, çoğunlukla özel olarak bestelenmiş olan bu Nevruzîyeler bestelerine uygun olarak ve her zaman ayakta okunur. Törenin sonuna doğru Saki derviş törene katılanlara erkana uygun olarak süt ikram eder. Baba Erenlerin gülbankıyla tören sona erer. Bundan sonra herkes birbirinin Nevruz'unu kutlar. Bu tören sırasındaki tüm vurgulamalar, kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi, dışlarımızın bayındır, içlerimizin aydınlık olması, yüce toplantılardan ırak ve ayrı olmamak, doğru yoldan ayrılmamak gibi yüce istekler üzerinde yoğunlaşır. Ayrıca vatana, millete, din ulularına ve orduya hayır dualar edilir.

Ayrıca, Bektaşî geleneklerinde bulunan yıllık kayıt yenileme, yani "baş

okutma" denilen işlem de bu dönemde yapılır.

Sonuç olarak, bugün revaçta olan adıyla Nevruz, eski Türk geleneklerindeki adıyla Ergenekon bayramı, veya çeşitli yörelerdeki değişik vurgulamalarıyla Mart 9'u, Hızır Nebi veya Hıdırellez dünyanın en eski bayramıdır. Belki de evrensel düzeyde kutlanan yegane bayramdır. Türkler de tarihlerini bildikleri en eski dönemden bu yana bu bayramı kutlayagelmişlerdir. Bayramın en önemli vurgulaması "yeniden doğma, dirilme, kurtuluş"tur. Böylece canlanmanın, doğanın canlanmasının, cehaletten kurtuluşun, özgürlüğe kavuşmanın iyiliğe erişmenin simgeleştirilmelerinin bütünleştiği ve neşe ve mutluluk içinde kutlanılan barış ve sevinç dolu bir bayramdır.

Kaynaklar:

- Çay, M. Abdulhalûk. 1991. Türk Ergenekon Bayramı Nevruz. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 119 , Ankara.
- Temren, Belkis. 1995. "Bektaşî Geleneklerinde Nevruz Kutlamaları:Kırklar Bayramı", Folklor/Edebiyat. Nisan, Ankara.
- Töre, Elmasiye.1990. "Türk Ergenekon Bayramı Nevruz'un Kıbrıs'taki İzleri" Kürk Kültürü 324. Nisan,. Ankara.
- Yetişen, Rıza. 1951. "Naldöken Tahatçıları'nda Nevruz ve Hıdırellez" Türk Folklor Araştırmaları, Sayı 23.
- Challaye Felicien.1960. Dinler Tarihi. Çev. Camih Tiryakioğlu. Varlık Yay. İstanbul.